

Роксолана Романюк

ДІАЛОГИ ПРО ПРЕСУ: ВИБРАНЕ ІЗ ЛИСТУВАННЯ
ОСИПА МАКОВЕЯ ТА ВАСИЛЯ ЛУКИЧА

У статті актуалізовано погляди двох відомих культурних діячів на пресу, її розвиток, специфіку формування змісту; проаналізовано завдання редакторського колективу при підготовці до друку журналу «Зоря»; висвітлено оцінку О. Маковеем його редагування газети «Буковина» й судження про це Василя Лукича; узагальнено їх думки про працю редактора української преси.

Ключові слова: преса, журналістика, редакторський колектив, Василь Лукич, Осип Маковей.

В статье актуализированы взгляды двух известных культурных деятелей на прессу, ее развитие, специфику формирования содержания; проанализировано задание редакторского коллектива в процессе подготовки к печати журнала «Зоря»; освещено оценку О. Маковеем его редактирования газеты «Буковина» и суждения об этом Василя Лукича; обобщено их взгляды на работу редактора украинской прессы.

Ключевые слова: преса, журналістика, редакторський колектив, Василь Лукич, Осип Маковей.

In the article the looks of two known cultural figures to the press are emphasized, its development, specific of forming of content; the tasks of editorial collective in preparation to the seal of magazine «Zoria» («Star») are analysed; the estimation of O. Makovei is lighted up his editing of newspaper «Bukovyna» and judgement about this Vasyliia Lukycha; their looks to work of editor of the Ukrainian press are generalized.

Key words: press, journalism, editorial collective, Vasyl Lukych, Osyp Makovei.

Епістолярне спілкування двох відомих в історії української культури постатей розпочалося у час, коли один із них намагався віднайти

застосування своїм творчим здібностям, інший — редагував часопис, що став одним із знакових у розвитку української журналістики наприкінці XIX ст.

Василь Лукич (псевд. Володимира Левицького) впродовж 1891—1896 рр. редагував журнал «Зоря» (Львів, 1880—1897), що потребував чималої уваги, оскільки покликаний був пропагувати українське друковане слово, виховувати у читачів прагнення орієнтуватися у культурних починаннях українства, поліпшувати літературні смаки, отримувати нові знання. Заснування журналу було пов'язане з ініціативою членів Наукового товариства імені Шевченка та суттєвою підтримкою впродовж усіх років його функціонування. Це зобов'язувало редактора відповідально ставитися до формування літературно-наукової складової змісту журналу для родинного читання.

Осип Маковей на початку 1890-х рр. завершував навчання, перебуваючи в доволі складних матеріальних обставинах. Обдарований молодий чоловік уже мав певний досвід роботи в пресі — рукописних учнівських і студентських виданнях («Зільник молодецьких праць», «Молодецька праця», «Чортик», «Товариш»). Студент останнього курсу філософського факультету Львівського університету змушений був віднаходити засоби до існування, допомагати родині, тому «хліба ради» став постійним співробітником українськомовного додатка «Народна Часопись» до польської «Gazety Lwowskiej», а також дописувачем до польської газети «Kurjer Lwowski». До співпраці із «Зорею» його підштовхнув Іван Франко, порадивши вмістити у журналі деякі переклади віршів Г. Гайне. Цю дружню підтримку старшого товариша по літературному цеху О. Маковей не забував ніколи — «був дуже йому вдячний за добру пораду і за людяне поведення» [1, арк. 2].

Дослідники життєвого й творчого шляху О. Маковея лише побіжно характеризують його співпрацю із «Зорею», зупиняючись, зокрема, на його фейлетонах суспільно-політичного спрямування. Один із фейлетонів, що став яскравим свідченням розвитку української журналістики і видавничої справи у Галичині й викликав значний резонанс у пресі, був опублікований у ч. 23 за 1892 р. п. н. «Нема грошей». Це відзначали, зокрема, О. Засенко, Ф. Погребенник, О. Попович [2; 29; 30] та інші науковці. У низці праць названих авторів зафіксована також інформація про роботу О. Маковея у редакції «Зорі». Насправді ж ця діяльність була важливим етапом становлення його як фахівця у галузі пресотворення, редактора, організатора змісту тощо.

В одному із листів О. Маковей наголошував, що він повинен завдячувати своїй праці в журналістиці саме Василю Лукичу, який проявив неабияке довір'я до молодого працівника [15, арк. 1]. Їх листування розпочалося 1892 р. завдяки діяльності О. Маковей на посаді секретаря Наукового товариства імені Шевченка, в обов'язки якого входило курування видаваного Товариством журналу.

Повідомлення О. Маковей про те, що на початку 1894 р. він працюватиме випусковим редактором у «Зорі» («коректу вести і підписувати редакцію») [17], було досить оптимістично сприйняте Василем Лукичем. І не лише тому, що це повинно було полегшити головному редактору виконання деяких його обов'язків. Василь Лукич покладав неабиякі надії на кмітливого, освіченого й талановитого працівника редакції.

Редактор «Зорі» відзначав, що передовсім він сподівався на якісно вичитаний журнал, адже йому неодноразово дорікали погано «виправлюваною мовою» у публікаціях [3, арк. 2]. Добротна коректура, вважав Василь Лукич, «піднесе» видання, саме тому просив О. Маковей «о ласкаву опіку над «Зорею», котра досі не мала єї від одвічального редактора. Се відноситься не тільки до коректи, але й до технічного укладу газети, бо вправді я даю складачеві докладну інформацію, одначе часто виходить таке, що мене не може вдоволити. П. складач любить часом зробити інакше ніж каже інструкція: тож прошу заєдно веліти собі предложити інформацію для потрібної і належної контролі» [4, арк. 1].

Відзначимо, що професіоналізм молодого фахівця невдовзі суттєво позначився на якості редагованого ним журналу, його «пречинний уділ і нагляд над друком увільнив «Зорю» від багато похибок не тільки друкарських, але й редакторських» [5]. Також особливо важливим для ритмічної роботи редакції, формування редакційного портфеля процесом було, на думку Василя Лукича, «помічення» О. Маковеем «тематів», які не тільки потребували висвітлення, а й були б цікавими для читачів журналу для сімейного читання.

Редактор «Зорі» мав великі сподівання також і на авторські матеріали О. Маковей, знаючи його вправність у письмовому відтворенні усіх проявів тогодення. Наголошуючи на його неабияких літературних здібностях, він схвильовано писав, що журнал потребує творчості О. Маковей — оригінальних матеріалів: «Одначе зажурила мене відомість, що не обіцюєте нічим підмагати «Зорю». Прагнення Василя

Лукича залучити його до написання журналістських матеріалів було пов'язане також із рішенням Наукового товариства імені Шевченка збільшити обсяг видання [3, арк. 2 зв.].

На пропозицію Василя Лукича написати літературний огляд (у «Зорі» такий матеріал до цього розробляв І. Франко) О. Маковей відгукнувся неохоче — «за трудне завдання». Однак він запропонував редактору ввести в зміст «Зорі» фейлетони, що критично б висвітлювали українську проблематику, й сам обіцяв готувати такі матеріали. «Если би Ви на се пристали, я би старав ся всіма силами дати новий фейлетон до кожного числа» [18].

Редактор дякував О. Маковею за його «ласкавість» працювати над формуванням цієї важливої складової змісту журналу. Як досвідчений редактор, він розумів, що така форма подання новин із критичним коментуванням того, що відбулося, буде цікавою для читача: «Я пересвідчений, що за посередництвом фелетонів можна значно більше зробити і вплинути, ніж за помочию сухо писаних — хоч би як добре — статей» [4, арк. 2 зв.]. Василь Лукич уже мав досвід підготовки до друку таких матеріалів. Зокрема, п. н. «Сучасна хроніка» 1892 р. публікувалися фейлетони О. Кониського із Наддніпрянщини, які нерідко потрапляли під цензурну заборону через гостроту коментування автора.

Василь Лукич не лише підтримав О. Маковея як публіциста, а й став йому добрим порадиником і редактором. Неодноразово доводилося Василю Лукичеві втручатися у зміст фейлетонів О. Маковея. «Ос. М-ей, — наголошував він, — се не чужий чоловік, а співрепрезентант «Зорі», значить усе те, що у фелетоні написано, говорить ся ніби від редакції» [6].

Маючи достатній досвід спілкування з цензурою, він досить легко визначав «нецензурний» матеріал, який намагався довести до невразливого стану. Суть кожного з таких втручань він детально розписував автору. «В наслідок опущеня згаданих карток [котрі рівночасно Вам відсилаю] фелетон нічого не стратить і буде зовсім звязаний, бо елімітовані мною уступи немов епізодичні. За сю операцію будьте ласкаво вибачні» [7].

О. Маковей неодноразово висловлював подяку Василю Лукичу за редакторське втручання у його тексти, переймаючи стиль і специфіку роботи редактора. «Волю редактора шаную і їй противити сь не думаю», — наголошував він. Проте, «ані трошки» не гніваючись за «операції» на своїх текстах, О. Маковей не приймав жодних претензій до

себе як до редактора, висловлених непрофесіоналами, зауваживши, що таким особам він «відгриз ся так, що їм аж у п'ятах постигло» [21].

Щоправда, він сам мав претензії до надмірної лояльності Василя Лукича до авторів «Зорі». Зокрема, це стосувалося текстів наддніпрянців, до мовностилістичної специфіки яких Василь Лукич ставився доволі толерантно, — «нема на сьвітї редактора, котрий би так без розбору пускав такі слова» [16].

Як автор, О. Маковей не лише уважно прислухався до порад старшого товариша, а й потребував їх для свого фахового становлення. Зокрема, надіславши Василю Лукичу фейлетон «Нема грошей», який згодом збурих галицьку суспільність, він писав, що залишив редактору «вільну руку», сподіваючись на втручання у текст, «бо може за остре» [15, арк. 1—1 зв.].

Таким чином, формування Маковея-фейлетоніста відбувалося за активної участі Василя Лукича. Фейлетони злободенної тематики, завдяки яким «Зоря», без перебільшення, була популярною, О. Маковей продовжував писати й надалі — 1895 р. вони отримали іншу назву. «Світла й тіні» — цей вичерпно інформативний заголовок, що яскраво характеризував зміст публіцистики автора, був запропонований автору Василем Лукичем в одному із листів [10].

У літературознавчу журналістику О. Маковей увійшов також завдяки спілкуванню із Василем Лукичем та своїй праці у «Зорі». «Передовсім одначе мушу Вам як найщирійше подякувати за Вашу велику і видатну поміч для «Зорі», яку Ви оказували с. р., присилаючи поезії, замітки і неоцінені фелетони. Я справді не знаю, як за се Вам дякувати і як вибачитись — бо Ви плодами свого пера оздоблювали «Зорю» за просте спасибі» [9, арк. 1].

О. Маковей неодноразово розповідав Василю Лукичу про свою співпрацю з редакцією «Народної Часописі». Він скаржився, що під час відпустки «утомленого» головного редактора газети К. Кахникевича, який «кинув на його голову «Нар. Часопись» з цілим її крамом», змушений був формувати її інформаційний блок. «Газетка не велика, та коли прийде ся єї написати, то треба добре намахати ся пером» [22]. До слова, завдяки цьому та низці інших листів маємо підтвердження нашої дослідницької гіпотези про те, що О. Маковей є автором набагато більшої кількості журналістських матеріалів порівняно із зафіксованими в єдиному покажчику його праць, створеному ще 1958 р. [28].

Шліфування редакторської вправності О. Маковея відбувалося також у журналі «Зоря». Василь Лукич давав можливість молодому працівнику редакції самостійно приймати рішення щодо багатьох аспектів функціонування видання. Особливо його цікавили рішення О. Маковея, пов'язані із формуванням змісту літературного часопису. Так, прихильно було сприйнято пропозицію щодо публікації кращих текстів, надісланих на оголошений НТШ і «Зорею» літературний конкурс. Позиція О. Маковея публікувати не тільки відзначені, а й ненагороджені, однак «вдатніші твори» була реалізована у виданні [19].

Про редакторську принциповість і стратегічне мислення О. Маковея свідчить ще один факт із співпраці із «Зорею». Мова йде про поміщення портрета І. Франка у часописі, проти чого були категорично проти деякі чільники Наукового товариства імені Шевченка. (Не будемо акцентувати на суті протистояння «Франко—НТШ», лише відзначимо, що однією із причин стала аналітична стаття І. Франка про діяльність Товариства, вміщена у часописі галицьких радикалів «Народ» [20, арк. 1].) О. Маковей наполягав: «В інтересі «Зорі», яко літер. газети, було би добре, помістити портрет Франка, як самотнього справді важкого літерата-белетриста галицького». Переконаючи Василя Лукича, він аргументував, що «бувши редактором «Зорі» не дав бим собі обмежити так владу свою, яко редактора, що дбає о добро «літературної», а не політичної газети, і що не служить політиці». І — довірено: «Якось не може мені в голові помістити ся така ухвала, за котру нас в 20. віці висьміють» [20, арк. 1—1 зв.].

Журналістський і редакторський досвід, здобутий за роки праці в «Зорі», дозволив О. Маковею мріяти про створення власного суто літературного часопису для широких кіл читацтва. Василь Лукич не підтримав намір О. Маковея видавати конкурентку редагованого ним журналу, оскільки, реалізувавши його, О. Маковей «пошкодив би» «Зорі», а також «серед теперішніх обставин ледви б роздобули б тільки передплатників, щоби ваша газета могла удержатись з пренумерати. Треба отже хіба сильної форми грошевої — до оплати коштів друку і ремунації авторів. Література зискала би, але меценат стратив би» [8].

Однак прагнення самостійної праці не полишало О. Маковея. 1896 р. він обговорював із Василем Лукичем пропозицію С. Смаль-Стоцького очолити редакцію газети «Буковина». Добре знаючи всі нюанси праці редактора в українській пресі, Василь Лукич уточнював: «Чи

Ви самі будете, чи будете мати кого до помочи?», а також турбувався за щоденне українське видання: «Хто прийде на Ваше місце до «Народної Часописи»? Щоб прийшов хто дотепний». Саме так оцінював Василь Лукич О. Маковея — дотепний — у значенні обізнаний, кмітливий, уважний, вправний. Лукич радився також і про те, кому передати редакційні обов'язки О. Маковея [12].

Насправді Василь Лукич, знаючи неабияке захоплення О. Маковея українською літературою, не підтримував його рішення очолити редакцію газети «Буковина». «Моя рада така: наколи годитесь з напрямом політики, котрий маєте заступати в новій газеті, в такому случаю приймайте посаду. Дрібні непорозуміння, які при тім можуть зайти — марниця. Коли б не годились, то очевидно годі приймати, бо з того не буде пожитку ні Вам, ні дотичному сторонництву. Така річ вимагає навіть певного ентузіазму, а ні знасилування» [9, арк. 2].

Василь Лукич навів приклад Івана Белея — редактора часопису «Світ», який «рівночасно не міг запалюватись до тодішнього «Діла»: він отже попевнив насильство і за терпить тепер головно він, а відтак єго газета». Він наголосив, що І. Белею не варто було таким чином вирішувати проблему, оскільки той був фаховим юристом і «спосібною людиною», а отже, мав можливість обирати. Василь Лукич застерігав О. Маковея від невірного вибору, акцентуючи: «Ви евентуально тепер [не годячися з напрямом політичним] не потребуєте робити сего: бо наколи хочете остати журналістом, то маєте доволі вигідне місце при «Нар[одній] Час[описі]», в котрій не пишете статій політичних, отже зглядно не насилуєте своїх пересвідчень, а наколи журналістику вважаєте переходовим становищем то яко окінч. філософ і до того молодий чоловік — можете на становищи професора роздобути собі хліб, може не доконче знаменитий, але все більше-менше на разі вистарчаючий. Насилуване самого себе — забило Белея, а справі він не поміг, а пошкодив. Бо що він має на своїй совісти багато гріхів також, що звів «Діло» на нінащо — се річ певна. Не треба було заодно піддавати ся тому, хто на разі був сильнійший: треба було показувати свою незалежність, а в разі потреби плюнути на таку роботу. Але він хотів годитись з усіма напрямками» [9, арк. 2—2 зв.].

Як відомо, О. Маковей зробив свій вибір. Проте, незважаючи на значну завантаженість редактора «Буковини», Василь Лукич продовжував надсилати йому матеріали до відбору для публікування у «Зорі», настільки довіряв його знанням [13]. Передовсім це стосувалося літе-

ратурних матеріалів: «Зважуюсь знов Вам передати оберемок: 1) творів поетичних і 2) образки з життя — з просьбою переглянути їх ласкаво і сказати щодо них свою думку» [11].

Епістолярне спілкування Василя Лукича й О. Маковей не завжди відбувалося на рівні спокійного обговорення журналістських і редакторських проблем. Однак доволі емоційні висловлювання щодо тих чи інших спірних питань, гостре обговорення публікацій О. Маковей чи певних редакторських рішень Василя Лукича, суперечки з приводу інформаційно-публіцистичного обличчя тогочасного видання аж ніяк не впливали на взаємини цих непересічних особистостей. Покинувши роботу в «Зорі», О. Маковей не втратив надійного товариша, який і надалі підтримував його у фаховій діяльності.

О. Маковей отримав «у спадок» «Буковину» у доволі доброму стані. «Ліпшала она з дня на день, а в остатних 5—6 літах була так знаменито редагована, мала все так ясну політику руську перед очима, що она щодо свого ясного напрямку, що до своїх ясних і чистих думок стала першою часописею поміж всіма часописями, що видавало для веденя політики і для розвою руського народу», — так характеризував у той час газету О. Маковейом ще один його адресат — галицький священник Тит Ревакович [27]. Цей та інші відгуки про буковинський часопис суттєво вплинули на рішення О. Маковейом.

Однак через декілька тижнів роботи в «Буковині» О. Маковейом скаржився Василю Лукичу, що «тягне все, як віл». «Легко зрозуміти, що не всемо можу дати раду, тим більше, що не до всего в мене талант. За всяку добру раду і поміч буду Вам щиро вдячний» [23]. О. Маковейом неодноразово просив редактора «Зорі» поділитися своїм досвідом роботи в журналі. Він вважав, що така інформація дасть змогу читачам скласти уявлення про різноаспектні обов'язки редактора української газети, літературний поступ, про специфіку спілкування з письменниками й відбору їх матеріалів до друку [24]. Розуміючи, що в «Зорі» подавати такий матеріал не зовсім етично, пропонував для цього сторінки редагованої ним на той час газети «Буковина».

Оскільки «Буковина» була базовим виданням народовців, то самостійність редактора у тій частині змісту, що відводилася для громадсько-політичної проблематики, була досить обмежена. Це й наштовхувало О. Маковейом на думку, що потрібно відмовитися від редакторської праці. На її формування впливала передовсім необхідність уміщення матеріалів, які редактор О. Маковейом вважав непотрібними і негідними, —

«се просто свинство, яке редактор в моїм положеню нераз мусить зробити» [26].

Політика відштовхувала й не приваблювала обдарованого літературним талантом О. Маковея. («Цілий свій вік я не любив партійної правовірності і партійних кайдан, а що ніколи не мав наміру стати активним політиком, то й не путав собі рук і ніг», — відзначав у своєму біографічному нарисі [1, арк. 10—11].) Вплив політичних обставин змусив його написати Василю Лукичу про те, що не полишає мрії працювати в літературному періодичному виданні. Дізнавшись, що Василь Лукич відмовився після шести років провадити журнал, О. Маковей намагався отримати місце редактора в «Зорі»: «Дадуть — добре. А не дадуть — так я тоді піду в гімназію і буде одного редактора менше. Русь від того не загине і я не загину» [25]. Однак «Зоря» була передана під редакторську опіку О. Борковського, а згодом — реорганізована в потужний науково-літературний проект, до участі в якому запросили й О. Маковея. Ним став «Літературно-Науковий Вістник» — журнал, у якому О. Маковей отримав змогу реалізувати свої літературознавчі захоплення.

Коментуючи рішення низки провідних діячів НТШ про створення «ЛНВ», Василь Лукич відзначав: «Мотив, поданий в Зорі — про потребу журналу «Літ-наук. вістник» мене розсмішив. Бож справді хіба сміятись з того, немов то наша «публіка» так остатніми часами культурно розвинулась, що програма «Зорі» не могла її вдовольнити і заспокоювати її потреби. Навпаки я думаю, що наша публіка й досі культурно так мало розвинена, що «Зоря» — навіть така яка вона була — для неї ще за учене письмо! Для нашої публіки доволі тої літератури і науки, яку находить в календарях «Просвіти» і в «Ділі». Під словом «доволі» розумію, що наша публіка таким добром цікавиться і чим вдовольняєть ся» [14, арк. 1].

Мотивацію реорганізації «Зорі» Василь Лукич трактував таким чином: «Ходило о те, щоби літератів ріжних думок політичних можна зєдинити в одній часописі. Се як раз правдиве». Разом з тим Василь Лукич висловлював занепокоєння станом української преси в Галичині, оскільки, відзначав, кадрова проблема була доволі складною для вирішення — «не можна роздобути фахового редактора». Високо оцінивши професійну редакторську працю О. Маковея у газеті «Буковина», Василь Лукич з певним жалем поставився до його вибору — перейти до редакції: «Тішуся з одного боку, що обіймаєте провід літературного

журнала, котрий при своїй кебеті поставите високо і між чужими людьми зробите тою роботою честь нашій нації, але з другого — жаль мені, що осирочуєте «Буковину», котра не підхлібляючи Вам, була найкраще веденою часописиєю зпоміж усіх, які в Австрії виходять на нашій мові. Я розумію добре, що Вас до сего покличує» [14, арк. 1 зв.].

Підсумовуючи, відзначимо, що епістолярій Василя Лукича та Осипа Маковея переконливо свідчить про зацікавлення О. Маковесем журналістикою, процесом підготовки періодичного видання до виходу у світ, специфікою формування інформаційно-публіцистичної складової змісту преси, а також про виконання творчих обов'язків О. Маковея у журналі, про його співпрацю з газетами «Діло», «Народна Часопись», редагування «Буковини» і «Літературно-Наукового Вістника». Листування цих непересічних особистостей потребує нині належного опрацювання, оскільки містить не лише важливі відомості про їх діяльність у пресовидавничому процесі, а й цінну історичну інформацію, пов'язану із розвитком української преси австро-угорського періоду.

1. Автобіографія і покажчик творів Осипа Маковея // Інститут літератури. Відділ рукописних фондів і текстології (далі — ІЛ. ВРФТ). — Ф. 59, спр. 2726. — 20 арк.
2. *Засенко О.* Осип Маковей: Життя і творчість (1867—1925 рр.) / Олександр Засенко. — К., 1968. — 219 с.
3. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 20.11.1893 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1594. — 2 арк.
4. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 02.01.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1596. — 2 арк.
5. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 10.02.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1600. — Арк. 1.
6. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 26.02.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1601. — Арк. 1 зв.
7. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 26.03.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1603. — Арк. 1 зв.
8. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 17.11.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1614. — Арк. 1 зв.
9. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 27.12.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1617. — 2 арк.
10. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 08.01.1895 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1618. — Арк. 1 зв.
11. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 21.02.1895 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1620. — Арк. 1 зв.

12. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 12.03.1895 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1622. — Арк. 2.
13. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Станіславів, 24.07.1895 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1624. — 2 арк.
14. Лист Василя Лукича до О. Маковея. Винники, 25.11.1897 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1506. — 1 арк.
15. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 11.12.1892 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 717. — 2 арк.
16. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 18.10.1893 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 719. — Арк. 2 зв.
17. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 27.10.1893 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 721. — Арк. 2.
18. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 28.12.1893 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 722. — Арк. 1—1 зв.
19. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 09.01.1895 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 723. — Арк. 1 зв.
20. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 26.02.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 725. — 1 арк.
21. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 30.03.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 726. — Арк. 1.
22. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 22.07.1894 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 728. — Арк. 1 зв.
23. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Чернівці, 25.04.1895 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 731. — Арк. 1 зв.
24. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Львів, 19.01.1897 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 735. — Арк. 1 зв.
25. Лист О. Маковея до Василя Лукича. Чернівці, 01.10.1897 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 61, спр. 736. — Арк. 1.
26. Лист О. Маковея до І. Франка. Чернівці, 27.02.1896 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 3, спр. 1613. — Арк. 342.
27. Лист Т. Реваковича до О. Маковея. Підбужа, 18.04.1895 // ІЛ. ВРФТ. — Ф. 59, спр. 1967. — Арк. 1—1 зв.
28. Осип Маковей : бібліогр. покажч. / уклад. Куш О. П. — Львів, 1958. — 336 с.
29. *Погребенник Ф.* Осип Маковей (крит.-бібліогр. нарис) / Федір Погребенник. — К., 1960. — 280 с.
30. *Попович О.* Осип Маковей — критик та історик літератури / Олександр Попович. — Чернівці : Руга, 2001. — 145 с.